

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“БАНК ИШИ” КАФЕДРАСИ

“Банк иши” фанидан

Реферат

**Мавзу: “Мижознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш
моделлари”**

**Бажарди: КБИ-55 гуруҳ талабаси
Юсупов Ж**

Қабул қилди: Эрназарова М.

ТОШКЕНТ-2013

Режа:

Кириш.

- 1. Мижозларнинг кредитга лаёқатлилиги тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти**
- 2. Мижознинг кредитга лаёқатлилиқ кўрсаткичлари ва моделлари таҳлили**
- 3. Тижорат банклари томонидан кредитлашни такомиллаштириш йўллари**

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мижозларнинг кредитга лаёқатлилиги тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти

Кредитга лаёқатлилиқ - бу мижознинг молиявий фаолиятига ҳар томонлама берилган баҳо бўлиб, у қарз олувчининг сўралаётган кредитни (асосий қарз суммаси ва у бўйича фойдаларни) ўз вақтида қайтариш ва бошқа қарз мажбуриятларини тўлай олиш қобилиятини кўрсатади.

Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалиқ субъектларининг, банклар фаолиятининг тижоратлашуви юзага келади. Кейинги йилларда турли хил мулкчилик шаклига асосланган корхоналар ташкил топди. Бу корхоналар қайси мулкчилик шаклига асосланган бўлишига қарамадан иқтисодий жиҳатдан тўлиқ мустақил бўлиб, ўз харажатларини ўз даромадларидан қоплайдилар. Бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлган корхоналарда қўшимча пул маблағларига эҳтиёж юзага келади ва бу эҳтиёж зарур бўлганда банк кредитлари ҳисобидан қопланиши мумкин. Шу сабабли, бозор иқтисодиёти шароитида кредит ва унинг муҳим элементларидан бири кредитга лаёқатлилиқни баҳолашнинг ўрни ва роли муҳим аҳамият касб этади. Чунки банклар ҳам бозор муносабатларининг мустақил субъектларидан бўлиб, иқтисодий жиҳатдан фаолият натижалари учун ўзлари жавобгар ҳисобланадилар. Биз олдинги параграфларда таъкидлаганимиздек, банкларнинг мақсади ҳам корхоналарникига ўхшаш бўлиб, улар ўз харажатларни ўз даромадлари ҳисобидан қоплаб юқори фойда олишга интиладилар. Банкларнинг фойда билан ишлаши уларнинг янада кенг тармоқли фаолият олиб боришига, мижозларга кўрсатадиган хизмат турлари ва сифатини кенгайтиришга, устав капиталини оширишга, банк ходимларини моддий рағбатлантиришга, кўпроқ маблағ ажратишга, ўз акционерларига кўпроқ дивидендлар тўлашнинг ва буларнинг барчаси банкка бўлган ишончнинг янада ошишига имконият яратади. Тижорат банклари фаолиятида қўйган мақсадга эришиш ва берган кредитларининг самара билан банкка қайтиб келишини таъминлаши учун мижознинг молиявий ҳолатини унинг

кредитни ўз вақтида қайтара олиши имкониятларини текшириб кўриши лозим.

Кредитлаш жараёни турли хилдаги риск омиллари билан боғлиқ бўлиб, кредитга лаёқатлилик кредитни ўз вақтида тўлашни ўзида мужассамлаштиради. Шунинг учун банк ссуда бераётганда кредитга лаёқатлиликни ўрганиши, яъни қарз олувчининг молиявий ҳолатини ҳамда унинг кредитни ўз вақтида тўлиқ қайтариб бериш қобилиятини баҳолашни ўзига шарт деб билади. Кредитга лаёқатлиликни таҳлил қилишнинг мақсади қарз олувчининг мажбуриятини ўз вақтида ва тўлиқ қайтариб бериш қобилиятини аниқлашдан иборат. Шу боис банк ўзига олишга тайёр бўлган риск даражаси у тақдим этаётган кредит ҳажми ва кредит бериш шартларининг қай даражада бажарилишига боғлиқ

Банк нафақат мижознинг маълум кунлардаги тўлов қобилиятини баҳолаши, шу билан бирга, унинг келажакдаги молиявий барқарорлигини ҳам прогнозлаши зарур. Молиявий барқарорликни ва кредит операцияларидаги риск ҳисобини объектив баҳолаш, банкка кредит ресурсларини самарали бошқариш ҳамда фойда олиш имконини беради.

Бозор муносабатларининг ривожланиши корхоналарнинг тўлов қобилияти ва барқарорлигини аниқлашда чет эл тажрибасига асосланган бухгалтерия ҳисобини юритиш заруратинини туғдирди, бунда бухгалтерия балансининг янги таҳлилини юритиш асосий ўринни эгаллайди. Балансдаги актив ва пасивларни қабул қилинган моддалар бўйича гуруҳлаштирилиши, тўлов қобилияти ва кредитга лаёқатлиликни етарли даражада чуқурроқ таҳлил қилиш имконини беради.

Банк рискларини камайтириш ва унинг даромадини оширишда кредит жараёнини туғри ташкил қилиш, мижознинг кредитга лаёқатлилигини аниқлаш муҳим ўрин тутади. Мижозга берилган кредит ўз вақтида қайтиб келишини хоҳлайдиган банк авваламбор мижознинг кредит заявқаси ва унинг кредит тарихини мукамал ўрганиб чиқиши лозим. Бу жараён банк рискини олдини олишнинг илк босқичи ҳисобланади.

Қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини ўрганиш ва кредит берилгандан кейин кредит мониторингини мунтазам олиб бориш банк рискин камайтириш ва унинг даромадини оширишнинг навбатдаги босқичларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, кредитлаш жараёнини ташкил қилиш кредит аризасини кўриб чиқишдан бошланади. Амалиётда кредит аризаларини кўришда нималарга эътибор бериш зарурлигини таъкидлаб утиш жоиз. Ҳар бир миқозга чуқур эътибор билан муносабатда бўлиш, ҳар бир банк ходимининг фаолият кўрсатиш қоидаларининг ажралмас қисми бўлиши керак. Одатда ўз миқозларига эътибор билан муомала қилмайдиган ходимлари бўлган банкнинг келажаги ҳам бўлмайд.

Жаҳон амалиётида кредитлаш жараёнини ташкил қилишда банк ходими миқозларга кредитлаш шартлари ҳақида маълумот беради ва банкнинг анкета саволларига жавоб беришни таклиф қилади. Чет эл банкларида миқозлар билан бўлган биринчи ва ундан кейинги учрашувлар натижаси ҳисоботларда умумлаштирилади. Бу ҳисоботлар маълум миқдорда саволларнинг стандарт йиғимини ўз ичига олади. Бундай ҳисоботга миқознинг банкга ҳар ташрифидан сўнг ўзгартириш киритилади ва янги маълумот билан тўлдирилади. Бу ҳисоботлар кредит инспекторига келгуси миқоз тўғрисида учрашувлари олдидан керакли маълумотларни беради. Келгуси миқоз кредит инспектори билан бўладиган учрашувга олинadиган ссуда, унинг ишлатилиш мақсади, суммаси, қайтарилиш муддати ва тақдим қилинган таъминотини ўз ичига олган кредит аризаси билан келади.

Кўпгина давлатларда нуфузли банклар кредит аризаси билан бирга бир неча ҳужжатларни кўриб чиқади, буларга:

1. Қарз олувчи компания (корхона) таъсис ҳужжатларининг нотариал тасдиқланган нусхаси;
2. Молиявий ҳисобот, корхона баланси ва охириги уч йил учун фойда ва зарар ҳисоботини ўз ичига олади. Баланс йил охиригача тузилиб, унда активлар, мажбуриятлар ва капитал тузилмаси кўрсатилади. Фойда ва

зарар счёти бир йиллик вақтни ўз ичига олади ва компания даромади ва харажатлари, соф даромади, унинг резервга тақсимланиши ва чегирмалар, дивиденд тўловлари ва ҳ.к.лар тўғрисида батафсил маълумот берилади.

3. Касса тушумлари ва ҳаракати тўғрисида ҳисобот. У икки ҳисобот муддатида тузилган балансларнинг солиштирилишига асослан - гандир ва у ҳар хил бўлимлар ва фондлар ҳаракатида бўладиган ўзгаришларни кўришга ёрдам беради. Ҳисобот ресурслари дефицитини, ишлатилишини, фоизлар учун маблағлар бўшаш вақти ва касса тушумларининг дефицитини юзага келиши ва ҳ.к.нинг умумий ҳолатини кўришга ёрдам беради.
4. Ички молия ҳисоботи. Бу ҳисобот компания молиявий ҳолати, 1 йил, квартал ёки ой давомида ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ўзгаришларини акс эттиради.
5. Ички оператив ҳисоб бўйича маълумотлар. Баланс тузиш учун кўп вақтни талаб қилади. Лекин кредитор банкга қарз олувчи компания тўғрисида баъзи бир оператив ҳисобот маълумотлари керак бўлиб қолиши мумкин.
6. Молиялаштиришнинг прогнози. Бу ҳисобот келгуси сотувни баҳолаш, харажат, товарни ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар, дебитор қарздорлик, захиралар қайтарилиши, нақд пулга эҳтиёж, капитал кўйилма ва ҳ.к.ларни ўз ичига олади.
7. Солиқ декларацияси энг керакли кўшимча ахборот сифатида. Унда қарз олувчи солиқ тўловчи сифатида бошқа ҳужжатларга киргизилмаган ахборотлар бўлиши мумкин.
8. Бизнес - режа. Кўпгина кредит заявқалари ҳали молия ҳисоботи ва бошқа ҳужжатларга эга бўлмаган ишни энди бошлаётган корхоналарни молиялаштириш билан боғлиқ. Бундай пайтда қарз олувчи компания банкка кредитланадиган лойиҳа мақсади ва уни амалга ошириш

усуллари хақида маълумотларни ўз ичига оловчи батафсил бизнес - режани тақдим этиши керак.

Кредит инспектори кредит аризаси ва унга киритилган ҳужжатларни яхшилаб ўрганиб чиқади. Бундан сўнг у келгуси қарз оловчи билан яна бир бор суҳбатлашади. Суҳбат давомида кредит инспектори қарз оловчи компания (банк) ишларини ҳар томонлама ўрганиши шарт эмас, у кредитор-банкни қизиқтирадиган саволларга керакли даражада аҳамият бериши керак.

Кўзга кўринган чет эл банкларининг амалиёти шуни кўрсатадики, келгуси мижоз билан суҳбат аниқ бир тартибда берилган қуйидаги саволларга боғлиқ бўлиши мумкин.

Банк кредитлашнинг биринчи босқичида қуйидагиларни аниқлаши керак:

А. Қарз оловчининг ишончилиги ва кредитга лаёқатлилиги, унинг шерик сифатидаги фаолияти доимийлиги ва самараси.

Б. Кредит заявқасининг асосланганлиги ва кредит қайтарилишининг таъминланганлик даражаси. Банк керак бўлса кредит таклифи бўйича ўз талабларини ишлаб чиқиши ва мижозни у билан таништириши мумкин.

В. Кредит таклифининг банк кредит сиёсати ва ссуда портфели тузилмасига тўғри келиши. Янги кредит бериш ва кредит портфели диверсификацияси кредит рискининг пасайишига олиб келадими ёки йўқми деган саволга жавоб топиши лозим.

Банкнинг кредит бериш билан шуғулланувчи ходимлари яхши билмайдиган иқтисод тармоқларидаги корхоналарига ссуда бермаслиги керак. Лекин бундай ҳолларда кредит таклифини баҳолаш учун нуфузли экспертларни жалб қилишлари мумкин. Аммо бу банкнинг кўшимча ҳаражатига олиб келса - да, кредитлаш билан боғлиқ рискларнинг олдини олиши мумкин.

Ҳар қандай ариза ва кўшимча ҳужжатлар ҳамда суҳбат натижаларини аниқлашнинг ҳал қилувчи омили бўлиб қарз характери ва кредитга лаёқатлилигини аниқлаш ҳисобланади. Кредит инспектори қарз оловчига

аризани тайёрлаш давомида миждознинг кредитни қоплашга лойиқ қимматли активларини ва даромад миқдорини билади. Миждознинг оғзаки жавоблари ёзма берган маълумотларига қараганда кўпроқ маълумот беради. Шу билан бир вақтда инспектор миждоз ҳамкорлик қилган банкларга мурожаат қилади.

Кредит инспектори қарз олувчи даромадининг фақатгина миқдорига эмас, балки барқарорлигига ҳам эътибор бериш керак. Улар миждоздан соф даромад ҳақида маълумот олишни истайдилар.

Даромаднинг миқдори ва доимийлиги турғунлигининг билвосита кўрсаткичи бўлиб, миждозларнинг депозит ҳисобларидаги ўртача бир кунлик қолдиқ тўғрисидаги маълумотлар ҳисобланади. Қарз олувчи томонидан берилган бу маълумотлар кредит инспектор томонидан тегишли банк томонидан берилган маълумотлар билан таққосланади.

Банк депозит ҳисобларидаги салмоқли қолдиқларни бўлиши миждоз молиявий аҳволининг ишончилигидан, унинг молиявий интизомлигидан ва олинган кредитларни қайтариш борасидаги интилишлари жиддийлигидан далолат беради.

Тажрибали кредит инспектори аҳамият берадиган омиллардан яна бири миждознинг бир жойда узоқ ва доимий фаолият кўрсатиши, яшаши ҳамда машғул бўлишидир. Кўпгина банклар одатда кўрсатилган жойда бир неча ойгина ишлаётган шахслар ва яқинда рўйхатдан ўтган фирмаларга рад жавобини берадилар.

Кредит инспекторлари "қарзлар пирамидаси" деб аталувчи ҳолатнинг пайдо бўлишини қўллаб - қувватламайдилар. "Пирамида" ҳолати бу қарздор 1 та банк ёки фирмадан олган қарзини тўлаш учун бошқа кредитордан қарз олиши тушунилади. Миждознинг кредит карточкалари бўйича қарзининг катталиги, кўплиги ўзининг ҳисобидан ёзиб берилган чекларнинг тез тез қайтиб келишига инспекторлар катта эътибор беради. Бундай далиллар асосида миждознинг ҳақиқий молиявий аҳволи ва унинг пул маблағларини бошқариш қобилияти ҳақида хулоса қилинади.

Агар миждоз билан ишларни давом эттириш ҳал қилинса, унда инспектор кредит досъесини йиғади ва уни кредит бўлимига юборади. Бу бўлимда миждознинг кредитга лаёқатлилиги чуқур ўрганилади ва кредит рискига баҳо берилади.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини ҳисобга олган ҳолда кредит бериш, кредитни ўз вақтида қайтаришнинг муҳим шартидир. Давлат мулкчилигига асосланган жамиятда кредитга лаёқатлилик кўрсаткичи кредит механизмда муҳим ўринни эгаллай олмайди. Банклар фаолиятига давлат якка ҳукмронлиги уларнинг мустақил субъект сифатида фаолият кўрсатишига тусқинлик қилади ва кредит ресурслари марказлашган тарзда, режа асосида тасдиқланади. Энг хусусиятли томони шундаки, банклар берадиган кредитлари бўйича фоиз ставкаларини мустақил ўзлари белгилай оладилар.

Бозор иқтисодиёти шароитида эса, кредитга лаёқатлилик кўрсаткичи кредит беришда эътибор қилинадиган асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб қолади. Чунки тижорат банки ўз фаолияти натижаси учун тўлиқ жавобгар ҳисобланади. Кредит учун фоиз эса унинг асосий даромад манбаи бўлиб қолади.

Корхонанинг кредитга лаёқатлилигини ўрганиш тижорат банкига кредит бериш мумкинлигини аниқлашга, унинг миқдорини, фоиз ставкасининг даражасини белгилашга имкон беради. Бундан ташқари, кредитга лаёқатлилигини аниқлаш ссудани ўз вақтида қайтариш эҳтимолини, энг асосийси банк рискин камайтиришга имкон беради.

Кредитга лаёқатлиликни баҳолаш корхонанинг ўзи учун ҳам катта аҳамият касб этади. Бу кўрсаткичларнинг таҳлилига асосланиб, улар мол етказиб берувчилар харидорлар ва бошқа банклар билан ўзаро муносабатларни ўрнатишлари мумкин.

Ижобий кредитга лаёқатлилик кўрсаткичга эга бўлган корхоналар ҳеч қандай тўсиқларсиз кредит олишлари ва унинг ҳисобидан товар моддий бойликларни сотиб олиши, салмоқли маблағларни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, олдиндан олинган кредитлар бўйича қарзларни тўлашга

йўналтиришлари мумкин. Салбий кредитга лаёқатлилик кўрсаткичига эга бўлган корхоналар банкдан кредит ололмасда, ўз молиявий аҳволини яхшилаш, ишлаб чиқариш, сотув ҳажмини, ўз маблағлари миқдорини, рентабеллилик кўрсаткичларини ошириш бўйича чоралар ишлаб чиқиш лозимлиги тўғрисидаги ахборотга эга бўладилар.

Корхона ва банклар учун кредитга лаёқатлилик кўрсаткичининг аҳамияти муҳимлигини ҳисобга олиб биз кредитга лаёқатлилик кўрсаткичининг иқтисодий моҳияти тўғрисида фикр юритмоқчимиз.

Иқтисодий адабиётларда бу кўрсаткичнинг моҳияти тўғрисида турли таърифларни учратиш мумкин. Кўпгина муаллифлар томонидан кредитга лаёқатлиликка, корхоналарнинг қарз мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажара олиш имконияти сифатида таъриф берилади. Бизнинг фикримизча, бу таъриф кўпроқ корхонанинг тўловга лаёқатлилигига берилган таърифдир. Амалиётда кредитга лаёқатлилик кўрсаткичи кўпроқ банкдан қарз олувчи корхона фаолиятини ифода қилади. Кредитга лаёқатлилик кўрсаткичларини икки томонлама кўриб чиқиш мумкин:

- қарз олувчи нуқтаи назаридан кредитга лаёқатлилик;
- кредит шартномасини тузиш имконияти, олинган кредитларни ўз вақтида қайтара олиш қобилиятини ифодаласа;
- банк нуқтаи назаридан - корхонага бериладиган кредитнинг ҳажмини тўғри аниқлай олиш масъулиятини билдиради.

Баъзи иқтисодчилар қарз олувчининг кредитга лаёқатлилик кўрсаткичини баҳолашда биринчи ўринга корхонанинг даромад олиш имкониятини қўйишади. Бизнинг фикримизча, даромад олиш - корхонанинг ишлаб чиқариш ёки бошқа фаолият турининг натижаси ҳисобланиб, шу натижага эришиш мақсадида корхона кредитга муҳтожлик сезади.

Агар қарзларни тўлаш миқёсида қарайдиган бўлсак, кредитга лаёқатлиликка нисбатан тўловга лаёқатлилик тушунчаси кенгрокдир. Чунки тўловга лаёқатлилик жисмоний ва ҳуқуқий шахсларнинг барча қарз ва мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олиш имкониятини ифодалайди.

Кредитга лаёқатлилик тўловга лаёқатлиликдан фарқ қилиб, ссуда бўйича қарзларни ўз вақтида тўлаш имкониятини кўрсатади. Ундан ташқари кредитга лаёқатлилик тўловга лаёқатлиликдан тўлаш манбалари билан ҳам фарқ қилади.

Корхона, ташкилотлар ўз қарз, мажбуриятларини сотишдан тушган тушум ёки бошқа ҳар хил тушумлар ҳисобидан амалга оширса, кредит бўйича қарзларни тўлаш биринчи навбатда маҳсулотни сотиш ҳисобидан тушган тушумдан амалга оширилиши белгиланади. Банк кредитини тўлаш бўйича муаммолар юзага келганда, ссудани тўлашнинг кафолатлик манбалари қўл келиши мумкин. Булар:

- ссуда бўйича гаров сифатида олинган мулк;
- бошқа банк ёки корхоналарнинг кафолати;
- суғурталаш ҳисобидан қоплаш ва бошқалар.

Юқоридагилардан шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, тўғри кредит берган банк, корхона тўловга лаёқатли бўлмаган ҳолда ҳам берган кредитни, тўлиқ ёки қисман қайтиб олишни мўлжаллаши мумкин.

Ўзининг барча аҳамиятига қарамасдан бу кўрсаткичлар айрим маънода чегараланган аҳамиятга эга. Биринчидан, кўпгина кўрсаткичлар, шу жумладан, молиявий аҳволни, капиталнинг борлиги ва бошқаларни характерловчи кўрсаткичлар асосан ўтмиш билан боғлиқ бўлиб, улар ўтган давр кўрсаткичлари асосида ҳисобланади, келажакдаги кредитга лаёқатлиликни режалаштириш эса келажакда ссудаларни қайтарилиш имкониятларига баҳо беради. Иккинчидан одатда бундай кўрсаткичлар ҳисобот муддатига қолган қолдиқ асосида ҳисобланади, ваҳоланки маълум даврдаги оборотлар ҳақидаги маълумотлар ссудаларни қайтариш имкониятларини тўлароқ тасвирлайди.

Кредитга лаёқатлиликни таҳлил қилишда маълумотларнинг ҳар хил манбаларидан фойдаланилади:

- а) бевосита мижозлардан олинган материаллар;
- б) мижоз ҳақидаги банк архивида мавжуд бўлган материаллар;

в) мижоз билан иш юзасидан алоқада бўлган шахслар (унинг мол етказиб берувчилари, кредиторлари, унинг мижозлари, банклари ва бошқалар) томонидан берилган маълумотлар;

г) хусусий ва давлат агентликлари ва ташкилотларининг ҳисоботлари ва материаллари (кредитга лаёқатлилиқ ҳақидаги ҳисоботлари, инвестиция бўйича маълумотномалар ва бошқалар).

Банк томонидан ўрганиб чиқилган материалларни ва мижоз томонидан берилган бевосита маълумотларни олган кредит бўлимининг экспертлари ўз банк архивига мурожаат қилади. Агар мижоз олдин ҳам кредит олган бўлса архивда унинг қарзини кечиктириб тўланганлиги ва бошқа камчиликлари ҳақидаги маълумот бўлади. Ундан ташқари банк бошқа кредит ташкилотлари билан алоқа ўрнатиб, ушбу қарздор тўғрисида маълумот олиши мумкин.

Кредит аризасини баҳолашда кредит бўлими ходимлари аниқ қарз олувчи билан боғлиқ саволларни кўриб чиқибгина қолмай, у фаолият кўрсатаётган минтақа, тармоқларда юзага келган иқтисодий аҳволни ҳам ҳисобга олишлари лозим.

Кредит бериш бўйича сифат таҳлили ҳам бир неча босқичларда амалга оширилади:

- а) қарз олувчи обрўсини ўрганиб чиқиш;
- б) кредит мақсадини аниқлаш;
- в) асосий қарз ва фоизларнинг қайси манбалар ҳисобидан қопланишини аниқлаш;
- г) банк қисман ўз бўйнига оладиган қарз олувчининг рискларини баҳолаш.

Қарз олувчининг репутацияси синчковлик билан текширилади, бунда мижознинг кредит тарихини ўрганиб чиқиш жуда муҳимдир. Корхона раҳбарининг шахсий ва иш билан боғлиқ бўлган хислатларига ҳам катта эътибор берилади.

2. Мижознинг кредитга лаёқатлилиқ кўрсаткичлари ва моделлари

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини аниқлашда турли хил кўрсаткичлардан фойдаланилади. Кўрсаткичлар сони чегараланмаган, яъни қарз олувчининг фаолиятдан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир тижорат банки уни ўзи мустақил аниқлайди. Банклар орқали қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш турлича бўлиши мумкин, лекин уларнинг ҳаммаси маълум бир андозага туширилган молиявий коэффицентлардан фойдаланадилар. Уларга:

- қоплаш коэффиценти;
- ликвидлилиқ коэффиценти;
- мустақиллик(мухторийлик) коэффиценти, яъни ўз маблағлари билан таъминланиш коэффиценти киради.

Ликвидлилиқ мижознинг ўз мажбуриятларини ўз вақтида бажарилишини (қопланишини) билдиради. Ликвидлилиқ ва қоплаш коэффицентлари қарз олувчининг баланс ликвидлилигини, яъни пасивдаги мажбуриятларни қоплаш учун активдаги пул маблағларининг етарлилиқ имкониятларини тасвирлайди.

Қоплаш ва ликвидлилиқ коэффицентлари баланснинг актив ва пасивларини солиштириш йули билан ҳисобланади. Ликвид маблағлар ўзининг тез пулга айланиши даражасига қараб 3 гуруҳга бўлинади.

Биринчи гуруҳ ликвид маблағларга:

- пул маблағлари, жумладан ҳисоб - китоб варағи;
- валюта ҳисоб варағидаги;
- бошқа ҳисоб варақлардаги ва кассадаги пул маблағлари киради.

Иккинчи гуруҳ ликвид маблағларига тез пулга айланадиган талаблар (бу талабларнинг муддати одатда 3 ойдан ошмаслиги лозим):

- ишончли дебиторлар ва кўрсатилган хизматлар бўйича ҳисоб - китоблар;
- муддати 3 ойгача бўлган аванс тўловлар;

- бюджет билан ҳисоб - китоблар;
- корхоналар билан қисқа муддатли характерга эга бўлган бошқа операциялар;
- ишчи - хизматчилар билан ҳисоблашишлар;
- таъсисчилар ҳамда бошқа дебиторлар билан ҳисоб – китоблар.

Иккинчи гуруҳ ликвид маблағларнинг аксарият қисмини яқин 3 ой ичида тўланиш лозим бўлган дебиторлар ташкил қилади. Шунинг учун кредит беришда бу ликвид активларнинг ҳақиқатта 3 ой ичида пулга айланиш эҳтимолини чуқур таҳлил қилиш лозим.

- 3 ой да тўланиши лозим бўлган векселлар;
- хорижий корхоналар билан ҳисоб - китоблар;

Учинчи гуруҳ ликвид маблағларига тез сотиладиган товар моддий қимматликларининг захиралари бўйича талаблари киради:

- ишлаб - чиқариш захиралари ва келгуси давр харажатлари;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш;
- тайёр маҳсулот;
- товарлар;
- бошқа захиралар ва харажатлар киради.

Қисқа муддатли мажбуриятларни аниқлашда:

а) ўзгартиришлар киритмасдан қуйидаги кўрсаткичлар олинади:

- қисқа муддатли қарзлар;
- қисқа муддатли кредитлар;
- буюртмачилардан тушган аванслар;

Кредиторлар:

- мол етказиб берувчилар олдидаги қарзлар;
- бюджетга қарзлар;
- иш ҳақи бўйича қарзлар;
- ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарз;
- мулк ва шахсий суғурталаш бўйича қарз;
- бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарз;

- шўъба корхоналар бўйича қарзлар;
- уюшма корхоналар бўйича қарзлар;
- бошқа кредиторлар;

б) ўзгартиришлар киритилиб қуйидаги кўрсаткичлар олинади (яқин уч ой муддатга):

- узоқ муддатли қарзлар;
- узоқ муддатли кредитлар;

Учинчи гуруҳ ликвид маблағларини таҳлил қилганда, товар - моддий бойликларнинг ҳақиқатда ишлаб чиқариш учун зарурлигига эътибор бериш лозим. Кредитга лаёқатлилиқ кўрсаткичларини ҳисобга олганда айланма активлар таркибига:

- корхона омборида туриб қолган, ишлаб чиқариш учун зрур бўлмаган товар моддий бойликлар;
- ишлаб чиқаришдан олиб ташланган товарлар;
- талаб бўлмаган, сифатсиз товар - бойликлар;
- қийин сотиладиган товарлар ва бошқалар қўшилмаслиги керак.

Агар миждознинг ликвид активлари унинг қисқа муддатли маждбуриятларидан икки баробар ва ундан ортиқ, бўлса, миждоз молиявий жиҳатдан барқарор ҳисобланади.

Миждоз баланси ва бошқа молиявий ҳужжатларга асосан кредитга лоёқатлилиқ кўрсаткичлари аниқланади.

Ликвидлилиқ коэффициенти (Кл) қуйидагича ҳисобланади:

$$Кл = \frac{1,2 \text{ ва } 3 \text{ гуруҳ ликвид маблағлар}}{\text{қисқа муддатли қарз маждбуриятлари}}$$

Қоплаш коэффициенти (Қп)ни ҳисоблашда барча ликвид маблағларнинг қисқа муддатли маждбуриятларга нисбати олинади. Қоплаш коэффициенти ликвидли активлар қанчалиқ даражада қисқа муддатли маждбуриятларни қоплай олиши мумкинлигини ифодалайди. Агар корхонанинг ликвид активлари унинг қисқа муддатли маждбуриятларини 2 ва

ундан ортиқ баробар қопласа, субъектнинг молиявий аҳволи шунчалик барқарор ҳисобланади. Баъзи ҳолларда хўжалик субъектлари фаолиятида эҳтиёждан ёки нормативдан ортиқча товар моддий бойликлар (айниқса, мавсумий корхоналарда) захираларининг юзага келиши яхши ишлайдиган корхоналарда ҳам қоплаш коэффциентининг паст бўлишига олиб келиши мумкин. Лекин қоплаш коэффциенти 1дан кам бўлмаслиги лозим. Қоплаш коэффциентининг 1 га тенглиги ликвид активлар кредитлар ва заёмлар ҳисобидан ташкил қилинганлиги ва ликвид активларни ташкил қилишда корхонанинг ўз маблағлари иштирок қилмаганлигини кўрсатади. Қачоки қоплаш коэффциенти 1дан кичик бўлса ,хўжалик субъектнинг молиявий аҳволида муаммолар борлиги , унинг барқарор эмаслиги тўғрисида хулоса қилиш мумкин чунки корхона ўз мажбуриятларини қоплай ололмайди:

$$Kл = \frac{1 \text{ ва } 2 \text{ гуруҳ ликвид маблағлари}}{\text{қисқа муддатли қарз мажбуриятлари}}$$

Қоплаш коэффциенти миждознинг қисқа муддатли мажбуриятларини тўлаш учун барча турдаги айланма маблағларнинг етарли даражасини аниқлашга имкон беради.

Ликвидлилик коэффциенти қарз олувчи ўз маблағлари ҳисобидан қарзнинг қанча қисмини тўлай олиш қобилиятини кўрсатади, яъни бу коэффциентдан миждознинг яқин келажакда оператив равишда банкка қарз тўлаб бериш қобилиятини прогнозлаш учун фойдаланилади. Ликвидлилик коэффциенти қанча юқори бўлса, кредитга лаёқатлилик шунча юқори бўлади.

Корхонанинг ўз маблағлари билан таъминланганлиги мухторийлик коэффциенти умумий корхона баланси пассивининг қанча қисми корхонанинг ўз манбаларидан ташкил топганлигини баҳолайди ва қарз маблағлари ичидаги корхона мустақиллигини акс эттиради.

Молиявий мустақиллик ёки мухторлик коэффциенти (K_m) миждознинг ўз маблағларининг барча маблағлар манбалари ичида тутган салмоғини, яъни

корхона фаолиятининг қанча қисми ўз капитали ҳисобидан молиялаштирилишини кўрсатади ва қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$K_m = \frac{\bar{Y} \text{ маблағлари манбалари}}{\text{Баланс суммаси}} \times 100\%$$

Банк учун кредитга лаёқатлилик кўрсаткичлари кредит шартномаси тузилаётганда риск даражасини аниқлаш нуқтаи назаридан муҳимдир. Ўз маблағлари манбалари ва унинг ҳажми қанчалик катта бўлса, миқдорнинг ўз вақтида қарз мажбуриятларини тўлаш қобилияти шунча юқори бўлади. Корхонани кредитлаш учун унинг ўз маблағлари манбалари билан таъминланганлиги 30 фоиздан кам бўлмаслиги керак.

Хўжалик объектларининг ўз маблағлари манбалари таркибига қуйидагилар киради:

- устав фонди;
- резерв фонди;
- бошқа ташкил қилинган фондлар;
- ўтган ва ҳисобот йилларидаги тақсимланмаган фойда.

-жадвал.

**Кредитга лаёқатлилик кўрсаткичларига қараб миқдорларни
синфларга ажратиш бўйича талаблар**

№	Кўрсаткичлар	I синф	II синф	III синф
1.	Қоплаш коэффиценти (Кк)	$K_k > 2,0$	$2,0 > K_k > 1,0$	$1,0 > K_k$
2.	Ликвидлилик коэффиценти (Кл)	$K_l > 1,5$	$1,5 > K_l > 1,0$	$1,0 > K_l$
3.	Мухторлик коэффиценти (Км)	$K_m > 60\%$	$60\% > K_m > 30\%$	$30\% > K_m$

Кредитга лаёқатлиликнинг ҳар бир синфдаги корхоналарга банклар ҳар хил кредит муносабатлари туза оладилар. I - синфга мансуб қарз олувчиларга банк кредит линияси очиши, контокоррент ҳисоб рақами бўйича кредит

бериши, бошқа қарз олувчиларга нисбатан паст фоизларда ишончли кредитлар бериши, кредитлар бўйича таъминганлик талаб қилинмаслиги мумкин.

2 - синфга мансуб қарз олувчига эса умумий асосларда ва одатдаги тартибда, яъни мажбуриятни мувофик, шаклда таъминланиши (кафолат, гаров, кафиллик) шароитида кредит берилди., агар унинг қўшимча кўрсаткичлари ижобий ҳолда бўлса, унда унга имтиёзлар берилиши мумкин, аммо ишончли кредитлар берилмайди. Агар қўшимча кўрсаткичлар бўйича камчиликлар бўлса, унинг молиявий аҳволи нобарқарор деб топилиши ва уни яхшилаш учун чоралар кўришни талаб қилиш, кредит бўйича гаровни мустаҳкамлаш, фоиз ставкаларин ошириши, ссуданинг суммасини ва муддатини чеклаш чораларини кўриш мумкин.

Банк учун 3 - синфга мансуб корхоналарни кредитлаш жиддий рисклар билан боғлиқдир. Шунинг учун улар камдан - кам ҳолатларда ва юқори турадиган корхоналар кафолати ҳамда мулкни гаровга қўйган ҳолатда энг юқори фоизларда кредитланадилар.

Агарда таҳлил бўйича мижознинг молиявий ҳолатида қоплаш коэффициенти 0,5дан ($кк < 0,5$) кичик бўлса, ликвид маблағлари жуда кам бўлса ёки умуман мавжуд бўлмаса ва унинг ўз маблағлари миқдори ҳам кам бўлса, у ноликвид балансга эга бўлган, молиявий ҳолати ночор корхона деб қаралади ва уни 4 - синфга киритиш мумкин ва бундай корхоналарга одатда умуман кредит ажратилмайди.

Мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг муҳим бир хусусияти шундаки, юқорида кўрсатилган кўрсаткичлар корхонанинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг якуний кўрсаткичлари ҳисобланмайди. Мижозлар фаолияти ва уларнинг молиявий аҳволини янада чуқурроқ кўриб чиқишда ҳамда кредитга лаёқатлилигининг асосий кўрсаткичлари бўйича мижоз турли хил синфларга тааллуқли бўлиб чиқса, у ҳолда молиявий аҳволи ҳақида туғри хулосага келиш учун кредитга

лаёқатлилик даражасини баҳолашнинг қўшимча кўрсаткичларини таҳлил қилиш лозим бўлади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, мижознинг молиявий ҳолатини баҳолашда аниқ бир хулосага келиш учун кредитга лаёқатлиликнинг асосий кўрсаткичларига қўшимча сифатида кредитга лаёқатлиликнинг қўшимча кўрсаткичлари таҳлил қилинади. Корхонанинг кредитга лаёқатлиликнинг қўшимча кўрсаткичлари асосан мижознинг айланма активлари ҳолатини янада чуқурроқ таҳлил қилишни кўзда тутлади. Маълумки, қисқа муддатли кредитлар хўжалик субъектларининг айланма активларига берилади. Шунинг учун мижознинг кредитни ўз вақтида банкка қайтара олиш қобилияти ҳам унинг айланма активларидан фойдаланишидаги самарадорлик даражасига қараб белгиланади. Хўжалик субъектлари айланма активлардан қанчалик самарали фойдаланаётган бўлса ва айланма активларнинг айланиш тезлиги қанчалик юқори бўлса, кредитдан фойдаланиш самараси ва уни ўз вақтида банкка тўлаш имконияти ҳам шунчалик юқори бўлиши мумкин. Биз айланма маблағларнинг самарадорлик кўрсаткичлари тўғрисида олдинги параграфларимизда кенгроқ тўхталган эдик. Шу боис биз қисқача бўлсада кредитга лаёқатлиликнинг қўшимча кўрсаткичларини келтириб ўтмоқчимиз. Бу кўрсаткичлардан бири бу айланма активларнинг айланиш коэффициенти ҳисобланади.

Айланма маблағларнинг айланиши коэффициенти (Кл) жорий активларнинг айланиш тезлиги ва активларга қўйилган маблағларнинг пул маблағларига айланиш тезлигини характерлаб, у маълум давр (ой, квартал, йил) ичида айланма маблағлари неча марта айланганлигини ифодалайди:

$$K_{об} = \frac{\text{Реализация қилинган маҳсулот ҳажми}}{\text{Айланма маблағларнинг ўртача хронологик қолдиғи}}$$

Кобни ҳисоблаш айланишни прогнозлаш ва кредитлаш муддатини аниқлашга имкон яратади. Айланма активларнинг айланиши коэффициенти айланма активларнинг ҳаракати тезлигини ифодалайди ва таҳлил

қилина?тган даврда маҳсулотни сотишдан тушумларнинг чекланиши ҳамда айланма активларнинг ўртача қийматини ҳисоблаб боришга имкон яратади.

Шунингдек, айланма активларнинг кунларда айланишини ҳам ҳисоблаш мумкин. Бу кўрсаткич корхона айланма маблағларининг бир марта айланиши (П-Т-И/Ч-Т-П) учун неча кун кетишини кўрсатади (кунларда):

$$A_k = \frac{\text{Айланма маблағларининг ўртача қолдиғи}}{\text{Реализация ҳажми}} \times 360 \text{ кун айланиши}$$

Айланма активлар айланишига қанча кам кун кетса, корхонанинг фойда олиши, бинобарин кредитни банкка тўлаши шунча тез амалга оширилади.

Мижознинг молиявий аҳволини характерловчи яна бир муҳим кўрсаткич - бу уларнинг ўз айланма маблағларининг ҳақиқий мавжудлигини тасдиқловчи кўрсаткич ҳисобланади.

Ўз айланма маблағларининг мавжудлиги кўрсаткичи (ЎАЙММ) Қуйидагича аниқланади:

$$\bar{\text{ЎАЙММ}} = \frac{\text{Ўз маблағлари манбалари}}{\text{Узоқ муддатли активлар манбалари}} - \frac{\text{Узоқ муддатли активлар манбалари}}{\text{(110-330 баланс қаторлари) қопланмаган зарарлар}}$$

Агар корхонанинг асосий активлари ўз маблағлари манбаларидан юқори бўлса, у ҳолда корхона баланси ноликвид эканлигини кўрсатади. Ноликвид балансга эга бўлган корхоналар банк кредитларидан фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрумдирлар.

Мижознинг молиявий ҳолатини янада чуқурроқ таҳлил қилиш учун қуйидаги кўрсаткичлардан ҳам фойдаланиш мумкин .

Мижознинг қарз маблағлари салмоғи.

$$\text{Қарз маблағлари коэффиценти} = \frac{\text{Қарз маблағлар}}{\text{Барча маблағлар}}$$

$$\text{Мижознинг ўз маблағлари салмоғи} = \frac{\text{Ўз маблағлари}}{\text{Барча маблағлар}}$$

Ўз маблағларининг айланувчанлиги коэффиценти.

$$\text{Ўзлик маблағлар айланувчанлик коэффиценти} = \frac{\text{Реализациядан тушум}}{\text{Ўз маблағлар}}$$

Қарз маблағлар айланувчанлиги кўрсаткичи.

$$\text{Қарз маблағлар айланувчанлик коэффиценти} = \frac{\text{Реализациядан тушум}}{\text{Қарз маблағлар}}$$

Фирманинг ўз қарздорлари (дебитор) ҳисоб рақамлари ҳисобидан қанчалик тез тўловларини амалга оширишини кўрсатувчи коэффицент.

$$\text{Дебиторлик қарзлари айланувчанлик коэффиценти} = \frac{\text{Реализациядан тушум}}{\text{Дебиторлик қарзлари}}$$

Фирманинг қанчалик кредиторлар олдида ўз мажбуриятларини қоплай олишини кўрсатувчи кўрсаткич:

$$\text{Кредиторлик қарзлари айланувчанлик коэффиценти} = \frac{\text{Реализациядан тушум}}{\text{Кредиторлик қарзлари}}$$

Асосий воситалар айланишини ифодаловчи кўрсаткич:

$$\text{Асосий активлар айланувчанлик коэффиценти} = \frac{\text{Реализациядан тушум}}{\text{Асосий активлар}}$$

Ҳар бир сўм ўзлик маблағларига тўғри келувчи фойда миқдорини кўрсатувчи кўрсаткич:

$$\text{Ўзлик маблағлар рентабеллигининг коэффиценти} = \frac{\text{Фойда}}{\text{Ўзлик маблағлар}}$$

АҚШда мижознинг кредитга лаёқатлилигини аниқлашда қўлланиладиган «6 Си» тартиби¹

Характер Character	Қобилияти Capacity	Пул маблағлари Cash	Таъминот Collateral	Шартлар Conditions	Назорат Control
<p>Мижоз кредит тарихи</p> <p>Мижоз билан боғлиқ бошқа кредиторлар тажрибаси</p> <p>Кредит мақсади</p> <p>Прогнозлаштириш-да мижоз тажрибаси</p> <p>Кредит рейтинги</p> <p>Сўралаётган кредит бўйича</p> <p>Иккинчи имзо ёки кафолат берувчи шахслар мавжудлиги.</p>	<p>Мижоз ва гарантнинг ҳақиқийлиги</p> <p>Низом, қарорлар, келишувлар ва қарз олувчи юридик статуси</p> <p>қуидаги бошқа хужжатлар нусхаси.</p> <p>Мижоз тарихи, юридик статуси, амалга оширадиган операциялари, товарлари, асосий мижозлари ва мол етказиб берувчилари баёни.</p>	<p>Ўтган даврдаги фойда, дивидендлар ва сотув ҳажми</p> <p>Режалаштирилаётган нақд пул оқими етарлилиги.</p> <p>Ликвид резервларининг мавжудлиги</p> <p>кредитор ва дебитор қарздорликни сўндириш муддатлари, товарматериал запасларининг айланиши.</p> <p>Капитал структураси ва лаверадж даражаси.</p> <p>Харажатлар назорати, қоплаш кўрсаткичлари</p> <p>Акциялар нархи динамикаси.</p> <p>Бошқариш сифати</p> <p>Аудиторлик хулосаси маъноси.</p> <p>Бухгалтерия ҳисобдаги охириги</p> <p>Ўзгаришлар.</p>	<p>Активларга эгаллик қилиш ҳуқуқи</p> <p>Активлар хизмати муддати.</p> <p>Маъновий эскириш эҳтимоли.</p> <p>Қолдик қиймат.</p> <p>Активлар бўйича ихтисослик даражаси.</p> <p>Арест ҳуқуқи, қарз ва чеклар.</p> <p>Лизинг бўйича мажбуриятлар.</p> <p>Клиент суғуртаси</p> <p>Гарантиялар кредитор сифатида позицияси</p> <p>Суд ишлари ва солиқ тўлаш ҳолати.</p> <p>Молиялаштиришга эҳтимол эҳтиёжлари.</p>	<p>Тармоқда мижоз ҳолати ва бозор-даги мавқеи.</p> <p>Мижоз фаолияти натижаларини шу тармоқдаги бошқа мижозлар билан солиштириш</p> <p>Товар рақобатбардошлиги.</p> <p>Мижоз ва тармоқнинг иш жараёни ва техно-логия</p> <p>Ўзгаришига таъсирчанлиги</p> <p>. Ишчи кучи бозор-даги шартлар.</p> <p>Инфляциянинг мижознинг баланси ва нақд пул оқимига таъсири</p> <p>Тармоққа нисбатан узок муддати прогноз коидалар, сиёсий факторлар ва табиатни муҳофаза қилиш билан боғлиқ факторлар.</p>	<p>Банк фаолиятидаги тегишли қонунлар ва кредитлар характери ва сифати бўйича коидалар.</p> <p>Назоратчилар учун тегишли коидалар қарзни тан олиш ҳақидаги имзоланган хужжатлар ва кредит олиш учун тўғри тузилган хужжатлар</p> <p>Кредит заявқасининг банк кредит сиёсати-га тўғри келишлиги</p> <p>Чет шахслар (иктисодчилар, сиёсий экспертлар) томонидан кредитни сўндириш процессига таъсир этувчи</p> <p>Ташкифакторлар</p>

¹ Г.С.Панова. Тижорат банкларининг кредит сиёсати – М.:ИКЦ «ДИС», 1997 йил.

АҚШда мижознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш ва кредит рискинни минималлаштириш мақсадида 6 "С" номини олган усулдан фойдаланилади. Бу усул асосида мижоз фаолиятини баҳолашнинг мезонларини ўзида ифода этади.

Мижознинг тўловга лаёқатлилигини таҳлил қилиш деганда мижозга берилган кредитни ишлата олиш ва қайтариб бера олиш имкониятини ўрганиш тушунилади. Дуненинг кўп мамлакатларида мижознинг кредит лаёқатлилиги турлича аниқланади. Бу усул бўйича мижознинг обрўси, масъулият даражаси, қарзни тўлашга бўлган истаги ва тайёргарлиги текширилади. Даставвал банк мижознинг: ўтмишда ўз мажбуриятларига қандай муносабатда бўлганлиги; қарзларни тўлашда камчиликлар бўлганлиги; кредитланувчи субъектнинг иқтисодда, бозорда қандай мавқега эга эканлигини текширади. Бунда банк қарздор билан суҳбат олиб боради, архивдан мижоз тўғрисида материалларни олиб, таҳлил қилади, бошқа фирма ва банклар билан маслаҳатлашади ва ҳоказо.

Қарздорнинг тўлов қобилиятида унинг молиявий имкониятлари, унинг кредитни тўлаш қобилияти қарздорнинг фойда ва зарарлари ҳамда келажакда бўлиши мумкин бўлган ўзгаришлар пухта таҳлил қилиш орқали аниқланади. Унда банк қарзни тўлаш бўйича мижоз маблағларининг 3 манбасини чуқур ўрганиб чиқади. Булар:

- жорий касса тушумлари (cash flow);
- активларни сотиш;
- молиялаштиришнинг бошқа манбалари (жумладан, пул бозоридаги қарзлар).

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, банк асосий эътиборини бошқа омилларга ҳам, жумладан, фирмаларнинг акциядор капиталига, унинг тузилишига, актив ва пасивларнинг бошқа моддаларига бўлган нисбатига ҳамда қарзнинг таъминланишига, унинг етарлилик даражасига, сифатига ва қарзни тўламаслик ҳолида гаровни сотиш даражасига қаратади.

Сўнгра, кредитга бўлган талабномани қараб чиққанда умумий шарт-шароитлар жумладан; давлатдаги ишбилармонлик иқлимини аниқловчи ва банк билан биргаликда қарздорнинг ҳолатига таъсир этувчи омиллар: иқтисодий аҳвол, монанд товар бўйича бошқа ишлаб чиқарувчилар томонидан рақобатнинг мавжудлиги, солиқлар, хом ашёга нарх-наволар ва бошқаларга эътибор қаратилади.

Англия банкларида мижознинг кредитга лаёқатлилигини аниқлашда саволлар варағи мавжуд. Саволларга жавоблар банкка кредит бериш қарорини қабул қилишга имкон беради. Авваламбор қарз олувчи (borrower)га таъриф берилади. Унинг оиласи, обрў - эътибори, софдиллиги, банкка танишлиги, банк билан муносабатлари. Бошқарув таркиби малакаси - маълумоти, мутахассислик бўйича стажи, бошқара олиш қобилияти.

Тўловга қобиллик - тўлов интизомига риоя қилиш, бизнес талабларига ресурсларнинг мослигига эътибор берилади. Кейин эса қуйидаги асосий кўрсаткичлар текширилади:

1. Purpose (кредит мақсади). Қонунийлиги, банк кредит сиёсатига тўғри келадими ва бошқалар;
2. Amount (кредит суммаси) кредит суммасини ҳисоблашда аниқлик. Тасдиқловчи ҳужжатлар мавжудмиё сўралган сумма етарли, кам ёки кўплиги;
3. Repayment (қайтариш) кредит қачон қайтариладиё қайтарилиш графиги мавжудлиги қайтарилиш манбаси - келажак даромадлари, қисқа муддатли кредитлар, активларни сотиш қарз олувчи пул оқимларини башорат қилиш;
4. Viability (кредитланаётган лойиҳанинг реаллиги) мазкур кредит қанчалик зарур техник - иқтисодий асослар бажарилганми. Мазкур компания ҳисобварақлари таҳлил қилинганмиё қарз олувчи баланси баҳоланганми;

5. Risks (рисклар). Банк ва компания учун рисклар манбаларини мужассамланганлиги рискнинг олдини олиш чора - тадбирларини амалга ошириш мумкинми;

6. Security (таъминланганлик). Таъминот тақдим этилмоқдами у мавжудми. Гаровларни суғурта полисларини текшириш. Гаров қиймати кандай? Гаровни қайта баҳолаш бўлиб ўтадими, қачон?

7. Profitability (фойдалилик) кредит шартномасида даромад ва харажатлар аниқ таърифланиши лозим. Фоиз даражаси банк тортилган рискка мос келадими? Фоиз даражаси, харажатларни қоплайдими?

Юқоридагиларни ўзида ифода қилувчи "Parts" номли қарз олувчи қобилиятини таҳлил қилиш усули кенг тарқалган бўлиб, унда:

- Purpose - кредитнинг мақсади;
- Amount - ссуданинг ҳажми;
- Repayment - қарзни тўлаш;
- Term - муддати;
- Security - ссуданинг таъминланганлиги кабилар таҳлил қилинади.

Мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини текширишнинг бошқа усуллари ҳам мавжуд. Мижознинг кредитга лаёқатлилиги асосида миқознинг фаолиятини характерлайдиган зарур ахборотларни йиғиш ётади. АҚШ ва бошқа Ғарб мамлакатларида миқознинг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишда банклар учун махсус ҳуқуқий норма ва қонунлар мавжуд. Мижозлар ҳисоботларини банклар томонидан таҳлил қилиниши икки хил кўринишга эга: ички ва ташқи кўринишга эга. Ташқи таҳлил шу қарз олувчи фаолиятини бошқалар билан солиштиришдан иборат. Ички таҳлил эса молиявий ҳисоботларнинг турлича қисмларини маълум вақт оралигида солиштиришдан иборатдир.

Хорижий давлатлар амалиётида миқознинг пул оқими чуқур таҳлил қилинади.

Пул оқими миқознинг ўз харажатларини қоплаш ва қарзларни ўз ресурслари ҳисобидан тўлаш қобилиятининг ўлчамидир. Бундай таҳлил

турлича олиб борилади, жумладан, бу мақсадда қарз олувчининг пул маблағларининг ҳаракат ҳисоботидан фойдаланиши мумкин. Бунинг учун миждоз пул маблағларининг ҳаракати ҳақидаги ҳисоботи тузилади ва у қуйидаги саволларга жавоб беришига имконият беради:

- Миждоз келажакда молиявий активларнинг ўсиши учун ўзини пул маблағлари билан таъминлай оладими?
- Қарз олувчи фаолиятининг ўсиш суръати ташқи манбалардан молиялаштириш зарур бўлган даражада тезлиги.
- Қарз олувчи кейинги инвестициялашдан пайдо бўлган қарзни қоплаш учун ортиқча пул маблағларига эгами?

Банк амалиётида миждознинг кредитга лаёқатлилигини текширишнинг тўғри ва эгри усуллари мавжуддир.

Тўғри усуллардан кам фойдаланилади. Бунда миждоз томонидан тўпланган баллар, у олишга ҳақли бўлган ссуда суммасига тенглаштирилади.

Эгри усуллар эса жуда кенг тарқалган. Унинг мазмуни турлича баҳолаш кўрсаткичларига маълум баллар беришдан иборатдир. Бунинг натижаси бўлиб миждознинг кредитга лаёқатлилигини синфини аниқлаш хизмат қилади. Ўз - ўзидан аён бўлиб турибдики, миждознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда баллар тизимидан фойдаланиш - энг объектив ва иқтисодий асосланган қарорларни қабул қилиш жараёнидир. Ягона муаммо шундан иборатки, бунда миждознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш бўйича ахборотларнинг янгиланиши талаб қилинади, бу эса ўз навбатида, банк учун жуда қимматга тушиши мумкин. Шунинг учун унча катта бўлмаган банклар одатда ахборот базасининг чекланганлиги ва кўп харажатлилиги туфайли миждознинг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишда "коэффициентлар" усулидан фойдаланилади.

Тўловга лаёқатлиликни таҳлил қилиш асосида миждознинг фаолиятини тўлароқ акс эттирувчи маълумотни йиғиш ётади. АҚШ ва бошқа Ғарб давлатларида тўловга лаёқатлиликни аниқлашда банк томонидан қўлланиладиган маълумотларни йиғиш тартиби ва маълумот ҳажмига

тегишли махсус юридик нормалар ишлаб чиқилган. Унда кўрсатилишича тўловга лаёқатли бўлган ихтиёрий қарз олувчига кредит бериш мумкин. АҚШ Конгресси "Тенг кредит олиш имконияти тўғрисида"ги (ЕСОА) -Equal Credit Opportunitites Act) қонунни қабул қилган. Қонунга мувофиқ кредиторлар томонидан кредит қарз олувчиларнинг ёши, оилавий аҳволи, жинси, дини ва миллатига қараб ажратилмаслиги керак. Кредит ҳақиқатда миждознинг кредит тўлай олиш қобилиятига қараб ажратилиши лозимлиги кўзда тутилган.

Мижозни тўловга лаёқатлилигини аниқлашда ва банк томонидан анкета тўлдиришда асосий мезонларни белгилайдиган бошқа бир юридик ҳужжат АҚШ ФРТ томонидан қабул қилинган "В" йўриқномасидир. Бу йўриқномада қайси маълумотлар миждозни тўловга лаёқатлилигини аниқлашда балли тизим қўлланилиши мумкинлиги кўрсатилган; миждозга қарши ишлатиладиган маълумот йиғишдаги чекловлар ҳам кўрсатиб ўтилган.

Масалан, қарз олувчи мажбуриятлари бўйича жавобгарлигидан қатъий назар ўз оиласи ҳақида анкетага маълумот ёзиши керак.

Кредиторлар эса кредит олиш учун аризани олганларидан кейин 30 кун мобайнида миждознинг кредит олиш имконияти ҳақида унга хабар қилиши керак.

Чет эл адабиётларида миждознинг кучли ва кучсиз томонлари, унинг имкониятлари ва рискени аниқлашда "SWOT" (S - strong, W - weak, O - opportunitites, T-threat) методидан фойдаланилиши мумкинлиги тўғрисида фикр билдирилган. Бунда миждознинг тўловга лаёқатлилигининг асосий мезонлари ; яъни:

- қарз олиш учун ариза берувчиларнинг кучли томонлари;
- қарздорнинг кучсиз ва бўш томонлари;
- қарз олувчининг муваффақияти учун қайси омиллар муҳимлигини аниқлаш;
- кредит беришдаги риск даражаси каби кўрсаткичлар ўрганиб чиқилади.

Мижознинг молиявий ҳисоботининг банкирлар томонидан таҳлил қилишнинг икки хил шакли бор: Ички ва ташқи таҳлил. Ички таҳлилда миждоз ҳисоботининг муҳим элементлари бир-бирига таққосланади ва маълум вақт давомида ўзгариши таҳлил қилинади. Ташқи таҳлилда қарз олувчи бошқа қарз олувчилар билан таққосланади.

Ички таҳлил коэффициентлар таҳлили бўлиб, унинг иккита камчилиги бор: 1) Коэффициентлар миждоз операциялари қандай ўтаётганлиги тўғрисида маълумот бермайди; 2) Таҳлилда ўтиб кетган маълумотлардан фойдаланилади, лекин кредит келажакдаги фаолият учун берилади.

Кўпгина ғарб мамлакатларида миждозларнинг тўловга лаёқатлилигини баҳолаш қуйидаги йуналишларда олиб борилади:

1. **Personal capacity** - қарз олувчининг шахсий фазилатлари (одиллиги, мақсадининг жиддийлиги яхши ишчи сифатида тавсифи ва бошқалар);
2. **Revenues** - миждоз даромади, оиланинг ялпи даромади таҳлили. Бунда миждознинг кредитни қоплаш харажатлари унинг ойлик даромадларининг 1/3 қисмидан ошмаслиги керак.
3. **Material capacity** - ссуданинг таъминланиши, миждознинг кўчмас ва бошқа мулклари таҳлили;

Кўпинча миждознинг пул оқимлари тўғрисида маълумот талаб қилинади.

Пул оқими (cash flow) - бу миждознинг харажатларини ва мажбуриятларини қоплаш учун хусусий ресурсларининг етарлилиги ёки йўқлигини ўлчайди.

Ривожланган мамлакатларда миждозни кредитлашнинг муҳим жиҳати кредит бериш жараёнининг (юридик ва жисмоиний шахсларга) марказида инсон туради. Масалан, Германияда қандай кредит олишдан қатъий назар, қарз олувчи ўзининг шахсий фазилатлари ва тўловга лаёқатлилиги тўғрисида бир қатор ҳужжатларни банкка бериши лозим.

Булар билан бир қаторда миждоз обрўсини баҳолаш ҳам жуда муҳимдир. Буни баҳолашнинг бир йули - кредит скоринг йулидир.

Скорингни (очко, балл йиғиш) ҳар бир банк ҳолати, вазиятига қараб ўзлари ишлаб чиқадилар.

Кредит скоринг модели биринчи бўлиб, америка иқтисодчиси Д.Дюран томонидан 1940 йиллар бошида ишлаб чиқилганди. У балл ҳисоблашда қуйидаги коэффициентларни қўллади:

1. Ёши: 20 дан юқори бўлган ҳар бир йил учун 0,1 бал (максимум - 0,3);
2. Жинси: Аёл - 0,4; эркак - 0;
3. Яшаш муддати: берилган жойда яшаган ҳар бир йили учун 0,042 балл (максимум - 0,42);
4. Касби: кичик рискдаги касб учун - 0,55, юқори рискдаги касб учун - 0, 0,16 - бошқа касблар учун;
5. Бандлиги - 0,059 - бир коорхонади ишлаган ҳар бир йили учун(максимум - 0,59);
6. Молиявий кўрсаткичлари: 0,45 - банкдаги маблағлари учун; 0,35 - кучмас мулкка эгаллиги учун, 0,19 - ҳаёти суғурта полиси учун.

Бу коэффициентларни қўллаш билан Дюран "яхши" ва "ёмон" миқдор ўртасидаги чегарани 1,25 балл деб олди. 1,25 баллдан юқори балли миқдорлар кредитга лаёқатли ҳисобланган, бундан кам балл йиққанлар эса кредитга лаёқатсиз деб топилган.

Ҳозирда АҚШ банклари идивидуал шахсларни кредитлашда турли хил ёндашувлар ишлаб чиқмоқдалар. Ҳар бир банк ўзининг хусусий тизимини ишлаб чиқмоқда.Кўпгина Америка банклари ўз амалиётида миқдорларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда икки хил усулдан фойдаланадилар:

1. банклар биринчи миқдорни банк талаблари юзасидан текшириб чиқади ва кредит бериш ёки бермасликни ҳал қилади.
2. кредитга лаёқатлиликини баҳолашда балли тизимдан фойдаланилади. Бунда математик корреляцион таҳлил ва омиллар таҳлилидан фойдаланилади.

Банклар миқдор балансининг моддалари ва бўлимлари орасидаги турли пропорцияларни таърифловчи бошқа молиявий коэффициентларни ҳам

ҳисоблайди. Банклар бу коэффициентларни меъерий катталикларини белгилайдилар ва мавжуд катталикларни улар билан солиштириб, сўнг солиштириш натижаларига кўра миқознинг кредитга лаёқатлилиги ҳисобланади. Коэффициентларнинг меъерий чегараси турли тармоқ, ҳудуд ва бошқалардаги корхоналар учун турлича бўлиши мумкин. Бундай баҳолашлар ҳақиқатга яқинроқ бўлиши учун узоқ муддат орасидаги миқознинг молиявий аҳволини назорат қилиб бориш, ўзгаришнинг аниқ йуналишларини, даврларини, қонуниятларини аниқловчи хусусий статистик маълумот базасини яратиш зарур.

Банк кредитга лаёқатлилиқнинг балл (рейтинг) тизимини қўллаши ҳам мумкин, унда, ҳар бир коэффициентга (унинг нормативга яқинлигига қараб) балларда белгиланади ва тўпланган баллар йиғиндисига қараб миқознинг юқори, ўрта ёки паст гуруҳ ликвидлик бўйича ажратилади. Миқозни рейтингга бўйича қайси гуруҳга мансублигига қараб кредит талабларини сусайтириши, кучайтириши ёки умуман кредитлашни рад этиши мумкин.

Қарз олувчи молиявий ҳолатини баҳолаш билан бирга банк унинг иқтисодий ҳолатини, фаолият жараёнини, ишлаб чиқариш мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан муносабатларини, корхона эгалари билан елланма ишчилар ўртасидаги, бошқарувчи ва ходимлар ўртасидаги муносабатларни ўрганади. Шунингдек, банк фойдалани-лаётган технологиялар, воситалар, уларнинг янгилигини ва рақобатбардошлигини ўрганади, бозорларни эгаллаш (ёки тўхтатиш) имкониятларни ва бошқаларни баҳолайди. Ҳужжатларни таҳлил қилиш билан бирга банк ходимлари миқозларни "жойларга" бориб текшириш, миқозларнинг иш жараёнини тартиби ва ташкил этилиши билан танишиши мақсадга мувофиқ.

Кейинги пайтларда, айниқса, иқтисодий ривожланган давлатларда банк миқозларининг маънавий-ахлоқий сифатларига тобора кўп эътибор берилмоқда. Бу сифатларнинг етарли даражада аниқ баҳолаш имконини берувчи тестлар ва услублар яратилди.

Ана шундай тестлардан бири "қизил сигналлар тизимидир". У хориж банкларининг тажрибаларининг кўрсатишича мижозларнинг ишончилигини аниқлашга имкон беради.

Қарз олувчи тарихидан сигналлар; "қизил сигналлар тизими" тўғрисида қисқача тўхталамиз. Бу тизим қарз олувчининг фаолиятига баҳо берувчи бир неча бўлимлардан иборат:

1. Яқин ўтмишдаги молиявий ноқобиллиги.
2. Қарз олувчи маълумотларидаги номутаносибликлар ва қарама - қаршилиқлар.
3. Қарз олувчини бошқаришга доир "сигналлар".
4. Қарз олувчи ишончли алоқалари мавжуд, ҳамкорни кидирмоқда.
5. Бошқарувчининг паст маънавий сифатлари.
6. Бошқариш учун ходимлар, оила аъзолари, компания хўжайинлари орасида кураш.
7. Бошқаришдаги тез - тез ўзгаришлар.
8. Бошқарувчининг ховлиқма характери.
9. Бошқарувчиларнинг кредитлаш жараёнини тезлаштиришга ҳаракат қилишлари.

Айланма активлар. Ишлаб чиқариш фаолиятини акс эттирувчи "сигналлар".

1. Мол етказиб берувчилар ва харидорлар қаторини фарқларди.
2. Қарз олувчининг ўз дебиторлари устидан назорати сусайганлиги.
3. Қарз олувчининг бугунги кунда муаммоларни бошидан кечираётган сохага тегишлилиги.

1. Балансининг актив ва пассив моддалари бўйича мутаносиблиги.

Кредитлашга тегишли "сигналлар".

1. Қарз олувчи кредит мақсадини аниқ кўрсатмайди.
2. Қарз олувчида қарзни тўлаш бўйича аниқ дастур йўқ.
3. Кредитни тўлаш бўйича захира маблағлари йўқ.
4. Қарз олувчи мақсади моддий таъминотга эга эмас.

5. Қарз олувчининг кредит саволномаси ёмон асосланган.
6. Қарз олувчи бир вақтнинг ўзида ҳам активлари, ҳам умумий капитали гаровига ссуда олишни мўлжаллаган.
7. Кредит бевосита киймат ташкил этилувчи, ишлаб чиқариш жараёнига эмас, балки муомала соҳасига йуналтирилган.
8. Кредитни қайтариш муддати тўлиқ асосланмаган.

Белгиланган нормалардан четлашиш "сигналлари".

1. Ўз хўжалик фаолияти бўйича ҳисобот маълумотларини тақдим этиш даврийлигидаги бузилишлар.
2. Банк ҳисоб варақларини юритишдаги нормалардан четлашишлар.
3. Кредитлаш шартларини қайта кўрилиши; кредитни қайтариш схемасидаги ўзгаришлар; ссудани чўзиш бўйича илтимослар.
4. Хўжалик фаолияти молиявий кўрсаткичларини режадан фарқланиши.
5. Қарз олувчининг маҳорати ва ҳисоб тизимларида четланишлар.

Кредитга лаёқатлилиқни баҳолаш билан бирга банк кредитдан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ҳам текширади. Бунинг учун қарз олувчининг кредит олишдан мақсадини тасдиқловчи ҳужжатлар кўриб чиқилади. Банк қарз олувчининг мақсадини реаллигини ва ҳаққонийлигини, уларни (талаб, таклиф, сифат ва миқдор, нархи, рақобатчиларнинг қаршилиги ва бошқа кўрсаткичлари бўйича) шаклланаётган бозор конъюктурасига мос келишини баҳолайди. Шу билан бирга, банк мижоз кредит сўраган фаолият тури бўйича даромад ва харажатларни солиштиради. Банк кредитдан фойдаланиш натижасида мижознинг ўз харажатларини қоплаши ва кредитнинг қайтарилишига етарли даромад олишга имкон бўлиши лозим.

Ана шундай баҳолашларга асосан банк кредитни бериш (ёки уни рад этиш) тўғрисидаги қарор қабул қилади. Мижознинг кредитга лаёқатлилигига қараб банк кредит бўйича фоиз, муддат ва суммасини ўзгартириши мумкин. Бу параметр қарз олувчи билан муқокама этилади ва кредит шартномасида белгилаб қўйилади.

Кўриб чиққанemizдек, турли мамлакатларда кредитга лаёқатлиликини аниқлашда турлича ёндашувлар бўлсада, уларнинг асосий мақсади банк томонидан бериладиган кредитларнинг самарали ишлатилиши ва уларнинг ўз вақтида банкка қайтиб келишини таъминлашдан иборат.

3.Тижорат банклари томонидан кредитлашни такомиллаштириш йўллари

Мамлакатимизда банк тизимини ривожлантириш ва ислоҳ қилишда асосий эътибор Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли Қарори билан тасдиқланган «2011 - 2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари бўйича комплекс чора-тадбирлар» дастурида ҳамда банк тизимига оид бошқа Фармон ва қарорларида белгиланган вазифаларни бажаришга қаратилади. Хусусан:

Банк назорати тизимини, хусусан, тижорат банклари капиталининг етарлигига ва ликвидлигига қўйилган талабларни халқаро андозалар асосида янада такомиллаштириш, бу борадаги Базель қўмитасининг янги тавсияларини тадбиқ этиш ишлари давом эттирилади.

Банк назорати бўйича Базель қўмитасининг янги тавсияларини жорий қилиш учун халқаро молия институтларидан техник ёрдам ва экспертлар жалб этилиб, бу борада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилади.

Бунда, банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан банк капиталининг етарлилиги бўйича тавсиялар, жумладан, биринчи даражали банк капиталини сифатини ва унинг етарлилик даражасини оширишни, консервацион буфер капиталини (молиявий инқирозлар давридаги зарарларни қоплаш учун захира) ҳамда контрциклик буфер капиталини (циклик ўзгаришлар зарарлари олдини олиш учун захира) ташкил этишни назарда тутди.

Шунингдек банк ликвидлиги бўйича нормативларни, хусусан, қисқа ва узок муддатли ликвидлик нормативларини Базель қўмитасининг янги тавсиялари асосида қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш кўзда тутилмоқда.

Банклар капитали, активлари, бошқаруви, даромадлари, мажбуриятларининг сифати ва даражасини холис баҳоланишини таъминловчи CAMEL(S) тизимининг янги талқинини инспекцион текширишларда тадбиқ қилиш ишлари давом эттирилади.

Тижорат банкларида бошқарув самарадорлигини оширишга эътибор кучайтирилади, банк Кенгашлари роли янада оширилади ва корпоратив бошқарув тизими фаолияти янада такомиллаштирилади.

Банк Кенгаши томонидан банк Бошқаруви раиси ва аъзолари, ички аудит бўлими раҳбарларининг банк активлари, кредит ва инвестиция портфеллари ҳолати, банк капиталининг ўсишини таъминлаш, даромадлилик ва ликвидлилик кўрсаткичлари, шунингдек банк тизими олдида қўйилган бошқа устувор вазифаларнинг ижроси тўғрисидаги масалалар бўйича ҳисоботларини мунтазам равишда ҳар чорақда кўриб чиқиш ва таъсирчан чоралар белгилаб амалга ошириш амалиётидан кенг фойдаланилади.

Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва ликвидлигини таъминлашда ички аудит хизматларининг ролини ошириш ва уларнинг фаолиятини амалдаги меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқлаштириш борасида ишлар олиб борилади.

Шу билан бирга, банк бошқаруви органларининг масъулияти ва ҳисобдорлигини ошириш бўйича чоралар кўрилади, миноритар акциядорлар манфаатларини ифода этувчи банк кенгаши аъзолари ваколатларининг оширилганлигини инобатга олган ҳолда, уларнинг банкни бошқаришдаги роли фаоллаштирилади. Барча акциядорларнинг ва бўлажак инвесторларнинг банклар фаолияти тўғрисида ахборот олиш имкониятлари янада оширилади.

Тижорат банклари активларини, шу жумладан кредит портфелларини янада ўсишини ва сифатини яхшилашни таъминлаш, таваккалчиликни баҳолаш тизимини такомиллаштириш борасидаги ишлар фаоллаштирилади.

Банк тизимининг иқтисодиётдаги молиявий воситачилик ролини ошириш, тижорат банклари активларини, шу жумладан кредит портфелларининг ўсишини ва сифатини яхшилашни таъминлаш банк тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолади.

Банк таваккалчиликларини бошқаришда чуқур омилли таҳлилни амалга оширишнинг аниқ механизмлари жорий қилинади, захираларни шакллантириш, кредит портфелини диверсификациялашни кўзда тутган ҳолда банк активлари сифати мониторинги такомиллаштирилади, шунингдек муаммоли қарздорлик пайдо бўлишига йўл қўймаслик юзасидан огоҳлантирувчи чоралар қабул қилиб борилади.

Тижорат банклари банк операцияларини амалга оширишда операцион ва бозор таваккалчиликларини аниқлаш ва тегишли чоралар кўришни «Тижорат банкларининг банк таваккалчиликларини бошқаришига нисбатан қўйиладиган талаблар тўғрисида» Низом (рўйхат рақами 2229-сон, 2011 йил 25 май) талабларига риоя қилинган ҳолда амалга ошириш таъминланади.

Банклар томонидан ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилган миқдорларининг кредитга лаёқатлилигини скоринг-таҳлил қилиш замонавий услубиётининг амалиёти янада кенгайтирилади. Ушбу таҳлил натижалари банк активлари ва пасивларини самарали бошқариш ҳамда уларнинг сифатини таъминлашга ёрдам беради.

Шунингдек, кредит операцияларининг қайтишлилик, таъминланганлик ва даромадлилигидан ҳамда амалга оширилаётган инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигидан келиб чиққан ҳолда бевосита кредит ажратиш масалалари билан шуғулланувчи тижорат банклари раҳбар ва ходимларини рағбатлантириш тизими янада такомиллаштирилади, банклар кредит ресурсларини жойлаштиришда субъектив омилларнинг таъсири камайтирилади.

Мамлакат банк тизими фаолиятини баҳолаш учун етакчи халқаро рейтинг ташкилотлари томонидан қўлланиладиган халқаро меъёр, андозаларни ва баҳолаш кўрсаткичларини жорий этиш ишлари давом эттирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2011-2015 йилларда Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мамлакатда ишчанлик муҳитини шакллантиришнинг мезонлари ва баҳолаш тизимини аниқлаш ва амалга оширишга доир чоратadbирлар Дастури тўғрисида» 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли қарори ижросини таъминлаш мақсадида қатор тadbирлар амалга оширилади.

Тижорат банклари фаолиятини ва бутун республика молия-банк тизимини баҳолаш учун «Фитч Рейтингс», «Мудис» ва «Стандарт энд Пурс» етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қўлланиладиган меъёр, андозаларни ва баҳолаш кўрсаткичлари босқичма-босқич жорий этиб борилади.

Шунингдек, республика тижорат банклари томонидан ушбу етакчи халқаро рейтинг компанияларининг рейтинг баҳоларини мунтазам равишда янгиланиб борилиши таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.** Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни, 1995 йил 21 декабрь.
- 2.** Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 1996 йил 25 апрель.
- 3.** Ўзбекистон Республикасининг “Банк сири тўғрисида”ги Қонуни 2005 йил 25 апрел. Халқ сўзи 2005 йил 26 апрель.
- 4.** Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги 2010 йил 16 ноябрь ПП-1438 сонли Қарори.
- 5.** Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 4 декабрдаги 422-сон «Банкларнинг кредитлари бўйича қарздорлик ўз вақтида қайтарилмаган тақдирда ундирувни қарздорларнинг ликвидли мол-мулкига қаратиш тартибини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори // Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2- чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003. – Б. 173-177.
- 6.** Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1998 йил 2 декабрдаги 557-сон «Бир қарздор ёки ўзаро дахлдор бўлган қарздорлар гуруҳига тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг юқори даражаси тўғрисида»ги Низоми // Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2 чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003. – Б. 187-192.
- 7.** Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1999 йил 11 февралдаги 632-сон «Тижорат банклари ва уларнинг филиаллари томонидан активлар сифатини таснифлаш, ссудалар бўйича юзага келиши мумкин бўлган йўқотишлар ўрнини қоплаш учун ташкил этиладиган захирани шакллантириш ва ундан фойдаланиш» Тартиби // Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2 чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003. – Б. 312-325.
- 8.** Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2000 йил 2 мартдаги 905-сон «Тижорат банклари кредит сиёсатига нисбатан қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги Низоми // Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2 чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003. – Б. 326-332.
- 9.** Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / – Т.:Ўзбекистон, 2009. - 56 б.
- 10.** Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.
- 11.** Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011.

12. Абдуллаева Ш.З. Пул, кредит ва банклар. – Тошкент: « IQTISOD-MOLIYA », 2007. —347 б.
13. Абдуллаева Ш.З. Банк иши. – Тошкент: Молия, 2003. –320 б.
14. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. – Тошкент: Молия, 2002. –187 б.
15. Лаврушин О.И. Деньги. Кредит. Банки./ - Б.М.: М.:КНОРУС, 2010. - 558 с.
16. Лаврушин О.И. Банковское дело: Учебник. – 9-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2010. – 672 с.
17. Саттаров О. Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш. Монография. –Т.: “EXTREMUM PRESS”. 2010 й. - 102 б.
18. Саттаров О., Бекназаров Э. Тижорат банкларида ГЭП ва уни бошқариш. Монография. –Т.: “EXTREMUM PRESS”. 2011 й. - 82 б.
19. Қоралиев Т.М. ва бош. «Пул-кредит орқали мувофиқлаштириш» Т.: ТМИ, 2008. -187 б.
20. Пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монетар сиёсатнинг 2011 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари «Бозор, Пул ва Кредит» журнали 2011 йил 1-сон.
21. Холмуродов Н. Кредит рискларини камайтириш муаммолари.Бозор пул ва кредит», 2007. № 3.
22. Қодиров А. Кредит бериш механизмини такомиллаштириш // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2004. – №6.
23. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2006-2011 йиллардаги маълумотлари.
24. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг 2006-2011 йиллардаги ҳисобот маълумотлари.
25. Интернет сайтлари
[http// www.banking.com/aba/](http://www.banking.com/aba/),
[http// www.org.ru/n.goss/get](http://www.org.ru/n.goss/get).
[http// www.connect/uz](http://www.connect/uz).
[http// www.Review.uz/archive/](http://www.Review.uz/archive/)
[http// www.imf.org.ru](http://www.imf.org.ru).
[http// www.ownbanking.uk](http://www.ownbanking.uk)
[http// www.uza.uz](http://www.uza.uz)
[http// www.cbu.uz](http://www.cbu.uz)
[http// www.stat.uz](http://www.stat.uz)

